
РЕЦЕНЗІЇ

ISSN 2616-7328 (Online), ISSN 2409-904X (Print)
Kitaëznavčì doslidžennâ, 2019, No. 1, pp. 140–147

**REVIEW OF THE STRATEGY PAPER: YEVGEN SAUTIN,
CHINA’S BLACK SEA AMBITIONS // BLACK SEA STRATEGY PAPERS. –
FOREIGN POLICY RESEARCH INSTITUTE, 2018.. – 22 P.”**

S. Koshovyi

Ph.D. (World history),

Chief consultant, Division on Relations with National Parliaments,

Inter-parliamentary Relations Department of Verkhovna Rada of Ukraine;

Chairman of the board of Ukrainian Association of Sinologists

koshovyy_serhiy@ukr.net

In this Yevgen Sautin’s strategy paper review, PhD. Serhii Koshovyi highlights China’s interests in the Black Sea Region in relation to its BRI initiative.

The 2018 strategy paper of the Foreign Policy Research Institute (FPRI) “China’s Black Sea Ambitions” includes case studies on People’s Republic of China (PRC) engagement in Ukraine, Romania, Bulgaria and Georgia, as well as Chinese diplomacy geopolitical agenda in the Black Sea region and in wide Europe. There is no doubt that the current analytical material analyzed the behavior, interest and influence of China, whose political weight is growing at a rapid pace not only as a global player, but also as an emerging world power in the Black Sea region as a whole and in number of countries in particular. China has pushed forward across many different sectors, funding critical infrastructure projects, prompting local governments and institutions to cooperate, cultivating ties with political, military and of course business elites. China unveiled a wide-ranging set of incentives to mentioned countries companies and individuals. In this context, Y. Sautin’s material becomes especially relevant.

Key words: the Belt and Road (BRI) initiative, China, bilateral relations, Sino-Ukrainian ties, Sino-Romanian ties, Sino-Bulgarian ties, Sino-Georgian ties, Sino-EU relations, security, diplomacy

**РЕЦЕНЗІЯ НА АНАЛІТИЧНУ ЗАПИСКУ Є. САУТИНА
“YEVGEN SAUTIN, CHINA’S BLACK SEA AMBITIONS //
BLACK SEA STRATEGY PAPERS. – FOREIGN POLICY
RESEARCH INSTITUTE, 2018. – 22 p.”**

У грудні 2018 р. провідний американський аналітичний центр “Інститут досліджень зовнішньої політики” (далі – FPRI), який розташований у м. Філадельфії (штат Пенсильванія, США) опублікував аналітичний матеріал

© 2019 S. Koshovyi; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine and the Ukrainian Association of Sinologists on behalf of *The Chinese Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

авторства молодого дослідника-синолога, доктора філософії Кембриджського університету Євгена Саутіна “China’s Black Sea Ambitions” (“Чорноморські амбіції КНР”).

Цей матеріал був підготовлений в рамках існуючого проекту досліджень “The Black Sea Strategy Papers” (“Чорноморські стратегічні матеріали”), який спільно реалізують експерти аналітичної установи FPRI та запрошені науковці-міжнародники, які вивчають міжнародну політику Чорноморського регіону, зовнішню політику Болгарії, Грузії, Молдови, Румунії, РФ, Туреччини та України.

Не викликає жодних сумнівів наукова новизна рецензованого аналітичного матеріалу, яка полягає насамперед у тому, що в ньому здійснюється спроба зрозуміти та проаналізувати поведінку, інтерес та вплив Китаю, політична вага якого на світовій арені зростає стрімкими темпами не лише як глобального учасника, а і одного із представників третьої сили в Чорноморському регіоні в цілому та низці країн зокрема. З цієї точки зору цілком зрозумілим є зацікавлення до сучасного Китаю та увага до Чорноморського вектору китайської зовнішньої політики, який проявив автор рецензованого аналітичного матеріалу. Ми виходили з того, що детальне вивчення наслідків глобалізації, які вже проявилися, є запорукою усвідомленої участі за активним просуванням Китаєм своєї ролі в подальших глобалізаційних процесах.

Слід зауважити, що Є. Саутін досить детально зупинився на проблемі актуальності свого дослідження, виклавши це на кількох сторінках, що не часто зустрічаємо в аналітичних студіях подібного стибу.

Розпочинаючи своє дослідження, автор відзначає геоекономічну і геостратегічну цінність Чорноморського регіону, формулює чітку позицію Китаю у якості актора у зазначеному регіоні. Слід зауважити, що дослідник добре знає предмет, вільно володіє китайською мовою та має фахові знання у сфері зовнішньої політики.

Структура рецензованого матеріалу є доволі логічною. Матеріал складається із вступної частини, декількох розділів, які присвячені двосторонній взаємодії (китайсько-українські відносини, китайсько-румунські відносини, китайсько-болгарські відносини, китайсько-грузинські відносини), загальних висновків і має практичну направленість результатів наукового дослідження, що цілком відповідає поставленій меті і сформульованим завданням та дозволяє ґрунтовно розглянути головні аспекти вказаної тематики дослідження.

Завдяки проведеному дослідженню з тематики сходовознавчого профілю даний матеріал є однією з нових спроб зрозуміти та проаналізувати зовнішньополітичну стратегію керівництва КНР не лише щодо окремо взятих країн (Україна, Румунія, Болгарія, Грузія), а й загалом Чорноморського простору, подивитися на це у комплексі, цілісно. У цьому контексті матеріал Є. Саутіна набуває особливої актуальності. Водночас, на жаль, дослідник свідомо не аналізує двосторонні відносини Китаю з Туреччиною та РФ, виводячи їх за межі свого матеріалу з огляду на масштабність взаємодії та низки інших факторів двостороннього співробітництва з вищезазначеними державами.

Щоправда, географічні межі аналітичної записки автором, на нашу думку, визначені невдало, хоча слід визнати, що у цьому питанні немає однастайності серед міжнародних експертів.

Так, зокрема, українські дослідники П. Черник та А. Шумка у визначенні географічних меж Чорноморського регіону вважають, що “загальновизначених

кордонів у регіону немає, проте, зазвичай, до нього зараховують Чорне й Азовське моря та прилеглі до них території шести країн, серед яких Грузія, Республіка Болгарія, Російська Федерація, Румунія, Турецька Республіка і Україна”.

За іншим підходом, до Чорноморського регіону відносять 10 країн – крім шістьох прибережних країн (Болгарія, Грузія, РФ, Румунія, Туреччина, Україна), відносять країни, які не мають безпосереднього виходу до моря, але розташовані у безпосередній близькості до нього (Азербайджан, Вірменія, Греція і Молдова).

Експерти НАТО, зокрема болгарський фахівець із безпекових питань П. Анастасов відзначає, що “Чорноморський регіон має надзвичайно важливе значення для Європи, будучи великим і стратегічним перехрестям східно-західного і північно-південного коридорів. Багато експертів вважає, що той, хто контролює або домінує в Чорному морі, легко може поширити свій вплив на європейський континент, передусім на Балкани і Центральну Європу, але також і на Східне Середземномор’я, Південний Кавказ і північну частину Близького Сходу”. Також слід пам’ятати, що Чорноморський регіон – це південно-східний фланг Альянсу. У цьому регіоні розташовані три країни – члени НАТО (Болгарія, Румунія і Туреччина) і низка країн-партнерів НАТО (Грузія, Україна), тому будь-яка нестабільність або ворожнеча в регіоні безпосередньо впливає на Альянс, регіональну і глобальну безпеку.

Варто звернути увагу, що для розвитку чорноморського співробітництва ще 25 червня 1992 р. президенти України, Азербайджану, Молдови, Вірменії, Туреччини, Болгарії, Грузії, Румунії і глави урядів Греції, Албанії та РФ у Стамбулі прийняли Босфорську заяву та підписали Декларацію про утворення організації “Чорноморське Економічне Співробітництво” (ЧЕС), яка проіснувала у такому статусі до 1998 року. У 1999 р. об’єднання отримало нову якість і відтоді стало називатися “Організація Чорноморського економічного співробітництва” (ОЧЕС). На сьогодні організація об’єднує 12 країн “Широкого Чорноморського регіону” (Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина, а також Україна). Автор дослідження зауважує, що хоча країни регіону перебувають під парасолькою ОЧЕС, уряд КНР поки не продемонстрував зацікавленість у використанні цього майданчику для багатосторонніх дискусій по лінії ініціативи “Пояс і шлях”, зосередившись та зробивши акцент головним чином на двосторонньому співробітництві з державами регіону.

Після того, як Росія здійснила анексію Криму, тема “Широкого Чорноморського регіону” постає важливим питанням теорії і практики міжнародних відносин. У середовищі європейських експертів актуалізувалося дуже важливе питання щодо аналізу та майбутніх сценаріїв розвитку подій у Чорноморському регіоні. Так, зокрема, у квітні 2016 р. у французькій комуні Сена-Пор поблизу Парижа було створено Чорноморський інститут (Black Sea Institute), який є незалежним дослідницьким центром, що здійснює аналіз європейського, російського і китайського залучення у Чорноморському регіоні. У ширшому тематичному контексті працює Центр студій Росії, Європи і Азії (The Centre for Russia Europe Asia Studies), з офісом у Брюсселі, який прагне просувати дослідження щодо розуміння важливості розвитку зв’язків на континенті Євразії. Серед матеріалів також зустрічається чимало досліджень по лінії ЄС–Китай, Чорноморського регіону зокрема.

Власне, на додаток до цього, 8 травня ц. р. Європейська Комісія спільно з урядами Республіки Болгарія, Грузії, Румунії, Російської Федерації, Турецької Республіки, України та Республіки Молдова започаткували Стратегічну програму досліджень та інновацій для регіону Чорного моря (Strategic Research and Innovation Agenda for the Black Sea) на період до 2030 року. Дослідження будуть сфокусовані на чотирьох ключових напрямках: розв'язання фундаментальних проблем Чорного моря, стимулювання економіки Чорноморського регіону, розвиток інноваційної інфраструктури та підготовка відповідних кадрів для її реалізації.

Можна констатувати, що сучасна система міжнародних відносин вже перебуває у фазі нестабільності, внаслідок чого різко зросли суспільно-політичні ризики регіональної безпеки, які мають глобальний вимір. Власне, глобальна і регіональна безпека складається та формується суб'єктами і об'єктами міжнародного права, серед яких першість належить великим і впливовим гравцям, що досить змістовно й докладно реконструюється у дослідженні.

Ще один важливий для розуміння регіональної безпеки аспект стосується того, що Чорноморський регіон за оцінками представників як міжнародного політичного, так і академічного середовища в останні роки характеризується значними змінами. Найбільші зміни очевидно пов'язані з РФ, яка розширила свою військову і геостратегічну присутність у “Широкому Чорноморському регіоні” в результаті анексії українського Криму. Автор називає це не інакше як “сейсмічна подія” для регіону. Інше притаманне явище – характерне для Туреччини, відносини якої із західними державами (ЄС і США) перебувають у певній турбулентності, а взаємини за останні десятиліття – на доволі низькому рівні. При цьому вона залишається самостійним і впливовим гравцем у регіоні. Наступним питанням є все ще вагання західноєвропейських країн, представники яких до кінця не визначилися в доцільності продовжувати власну стратегію інтеграції чорноморських країн до безпекових структур НАТО і Європейського Союзу та наскільки швидкими мають бути ці кроки. На останок, Китайська Народна Республіка (Китай) значно наростила свою присутність у цьому краї і почала відігравати вагомішу роль у Чорноморському регіоні порівняно з попередніми десятиліттями, незважаючи на стурбоване ставлення до своєї присутності у регіоні з боку РФ, ЄС і США. Відтак кожен глобальний актор для регіону Чорного моря виробляє і практично реалізує стратегію, включно з КНР у якості впливового актора цього регіону між рівновеликими державами, чії військово-політичні й економічні потенціали порівнянні один з одним. За оцінкою автора дослідження, з чим ми погоджуємося, Китай – це “новий великий зовнішній гравець” зростаючої геостратегічної цінності Чорноморського регіону, політика якого перебуває на стадії активного формування власного порядку денного, адже диверсифікація політичного, економічного та інвестиційного впливу – це цілком логічне та передбачуване рішення країни в умовах глобального світу, напівзруйнованого старого й нового порядку, що формується.

Визнано, що зменшення рівня уваги США і ЄС до Чорноморського регіону, зосередження виключно на двосторонніх відносинах створили умови певного вакууму, який швидко спромоглися заповнити Китай і РФ.

Автор продемонстрував високий рівень використання наукової літератури та інших джерел інформації (китайські та місцеві ЗМІ). Окремо слід відзначити посилання автора на кращі зразки світової (представників західної і

східної) історичної науки. Наведені у зведеній таблиці та інтерактивній карті дані щодо трьох категорій проектів у країнах Чорноморського регіону (запропоновані до реалізації, успішні та невдалі ініціативи) дозволяють також визнати стабільність і глобальність зовнішньоекономічних зв'язків Китаю. При цьому спостерігається збільшення присутності Китаю у переважній більшості країн Чорноморського регіону. У дослідженні справедливо зазначається, що завдяки ініціативі керівництва КНР “Пояс і шлях”, яка офіційно була запущена у вересні 2013 р., формату “16+1” (співпраця з країнами Центральної та Східної Європи, який від квітня 2019 р. офіційно називається “17+1” після приєднання Греції), багатосторонньому майданчику, започаткованому у 2012 р., Китай прагне інвестувати значні кошти у Чорноморський регіон, постачати продукцію китайських компаній на ринки цих країн, ставати акціонером або поглинати стратегічно вигідні підприємства окремих галузей економіки країн регіону шляхом злиття, перетворення тощо, надавати кредити для розвитку інфраструктури країн, поступово перетворюючись на ключового гравця у цій частині світу. Тоді як увага Заходу в широкому сенсі цього слова на сьогодні головним чином зосереджена на безпекових питаннях, направлених на стримування керівництва Кремля щодо активних і заморожених (затяжних) фаз інспірованих та підживлених РФ конфліктів у країнах, що мають безпосередній вихід на Чорноморське узбережжя, зокрема Грузії, Молдови та України.

Говорячи про присутність Китаю у Чорноморському регіоні, автор, як ми вже зазначали, говорить лише про чотири країни – Україну, Румунію, Болгарію, Грузію.

Розмірковуючи як розсудливий аналітик про сучасні тренди міжнародної політики та її перспективи, автор вказує, що зростання присутності Китаю – це можливість для чорноморських країн модернізувати інфраструктуру, заохочувати іноземні інвестиції, займатися пошуком нерозкритих потенціалів із метою розвитку власної економіки. Водночас автор наголошує, що рано чи пізно це може призвести до залучення (просування політичних, економічних і культурних зв'язків), яке має на меті зрештою сприяти переходу країн під “Пекінську парасольку” та демонструвати лояльність щодо політики Китаю.

Дослідник відзначає, що не всі китайські проекти Чорноморського регіону йдуть добре, багато з них мають серйозні вади. Але поки що здається, що це не має великого значення. Китай сприймається як гнучкий, бажаний економічний і, зрештою, політичний партнер, надійна альтернатива, не знехтувана практично жодною із країн регіону. Звісно, таке ставлення і оцінки можуть змінюватися в майбутньому. Проте китайська присутність у регіоні є вже звичним явищем і новою нормою взаємодії як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівні.

Автор дослідження застерігає, у разі якщо Китай буде наполегливим і успішним у своїх політичних зусиллях, єдність ЄС в цілому та спільну позицію щодо єдиної політики стосовно Китаю буде складно досягати, навіть практично неможливо. З метою подолання цього серйозного виклику, автор дослідження рекомендує ЄС зробити принцип політики “єдиної Європи” обов'язковим та визначальним принципом у всіх сферах взаємодії з Китаєм. Крім того, Є. Саутін зауважує, що Брюсселю необхідно приділяти більше уваги та ресурсів Чорноморському регіону, уважно стежити за динамікою розвитку ініціативи “16+1” та іншими пропозиціями країнам регіону, представляючи власну альтернативу, де це можливо і потрібно, включно з такими країнами Східного партнерства, як Грузія та Україна.

Констатовано, що зі свого боку Китай зробив багато зусиль для того, щоб заспокоїти побоювання ЄС щодо своїх мотивів, наполягаючи на тому, що він віддає перевагу сильній та об'єднаній Європі і сприяє різним європейським проектам, а не конкурує з ними.

У дослідженні Є. Саутіна можна знайти низку полемічних положень, які викликані новизною такої складної і місткої проблеми, як політика Китаю у Чорноморському регіоні.

Автор стверджує, що Румунія зайняла обережну позицію, надаючи пріоритет фондам розвитку ЄС. Фактичний економічний вплив Пекіна на сьогодні досить мінімальний, але він тут є, правда, дещо нижчий, ніж в інших сусідніх країнах і регіонах. Водночас політична увага Бухареста щодо Пекіна, за оцінкою автора, є недостатньо значною через більшу орієнтацію на Євросоюз і США. Наявне інвестиційне співробітництво між КНР та Румунією перебуває на помірному рівні та має тенденцію до зростання. Цьому також має сприяти створений інвестиційний фонд у межах формату "16+1", учасником якого вона є за правом. Так, зокрема, у 2014 р. Китай підписав угоду про будівництво великої вугільної електростанції в Румунії з обсягом інвестицій близько 1 млрд. дол. США (угода щодо проекту електростанції в Ровінарі з китайською компанією China Huadian Engineering та проект у Мінтії). Згодом постала низка викликів для цього проекту, у тому числі дотримання екологічних норм у вже достатньо забрудненому регіоні, питання тарифів на вироблену електроенергію тощо. Крім цього, китайські інвестори прагнуть закріпитися в інших проектах енергетичного сектору країни. Китайська генеральна ядерна енергетична корпорація (China General Nuclear Power Corporation, CGN) планує реалізувати добудову 3-го і 4-го енергоблоків АЕС "Чорнавода" з атомниками Румунії. Це не лише найважливіший результат за історію двосторонніх відносин за останні 25 років, а й, у разі його втілення, найбільший на сьогодні проект співпраці між КНР і країнами Центральної та Східної Європи. Крім цього, обговорюється можливість участі китайських інвесторів у будівництві ГЕС у Тарниця-Лепуштешть (Tarnita-Lapustesti). Потенційно партнерство з КНР принесе румунській енергетиці інвестиції в розмірі декількох мільярдів євро.

Приділяє увагу Пекін і транспортній сфері Румунії. Китайська сторона прагне здійснювати активну діяльність щодо співробітництва у межах реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону (EU strategy for the Danube Region, EUSDR) відповідно до "Дунайської декларації про поглиблення співпраці щодо розвитку внутрішніх водних шляхів", всіляко підтримує необхідність активізації практичної роботи та розглядає можливість стикування власної ініціативи "Пояс і шлях" з вищезазначеною програмою.

У рамках Стратегії ЄС для Дунайського регіону наразі розглядається питання поєднання внутрішнього водного транспорту з авіаційним та залізничним задля досягнення повної синергії транспортного комплексу Дунайського регіону. Приглядаються китайські інвестори і до порту Констанца як до важливого транспортного коридору до країн Центральної Європи.

Болгарія активно заохочує більш тісні політичні зв'язки з Пекіном. Вона була другою країною у світі, яка визнала КНР у 1949 році. У 2018 р. у Софії відбувся Сьомий саміт 16-ти країн ЦСЄ та Китаю. Водночас, за свідченнями автора, країна здобула змішані економічні успіхи у двосторонній торгово-економічній взаємодії. Китай є офіційно другим найбільшим експортним партнером Болгарії за межами ЄС і третім за обсягом партнером-імпортером поза

межами ЄС серед зовнішньополітичних партнерів Болгарії. Дві країни продовжують розвиток тісних стосунків у різних сферах. У 2018 р. обіг товарами та послугами між двома країнами зріс на 15,4 % та склав 2,34 млрд дол. США. За словами дослідника, китайський інтерес до Болгарії виходить далеко за рамки лише питань торгівлі. У цьому контексті була підкреслена важливість поглиблення міжлюдських контактів та ділових зв'язків сторін. Це забезпечується шляхом участі болгарських журналістів, медійної спільноти, викладачів, студентів, експертів, бізнесменів та політичних діячів у різноманітних тематичних заходах, пов'язаних із форматом “16+1”, організованих у Китаї. Практичні кроки також лежать у площині започаткування платформ науково-технічної, культурно-гуманітарної та інформаційної співпраці, приваблення туристів із КНР, багато інших заходів промоційного характеру та розбудова широких партнерських контактів.

У випадку України та Грузії, за словами Є. Саутіна, існують надії, що більша китайська присутність стане додатковою противагою Росії. Торкнувшись питань взаємодії України та КНР у двосторонньому форматі, дослідник окремо зауважив, що Китай продовжує розглядати Україну як країну вагомого економічного потенціалу, але політичні чинники, політична нестабільність все ще продовжують тримати дії офіційного Пекіна на паузі. Аналіз дослідження засвідчує зосередження уваги автора на періоді президентства В. Ющенко (2005–2010 рр.), В. Януковича (2010–2014 рр.) і частково П. Порошенка (2014–2019 рр.), певних здобутків і очевидних прорахунків у політиці щодо Китаю на кожному із зазначених часових відрізків. Представлено авторське бачення пріоритетних сфер двосторонньої співпраці: торгівля й економіка, сільське господарство, інформаційні технології, військово-технічне співробітництво, гуманітарна сфера тощо.

Як зазначається у дослідженні, переважна більшість аналітиків, політичних і громадських діячів Грузії відмічають помітне посилення ролі китайського напрямку (Пекінського вектора) на сучасному етапі. Цьому сприяє низка факторів – запровадження Зони вільної торгівлі між країнами, перехід до етапу практичної реалізації ініціативи “Пояс і шлях”, посилення транзитної складової Грузії у постачанні китайських товарів на європейські ринки і у зворотному напрямку. Мова йде про залізничне сполучення Баку-Тбілісі-Карс (транспортний коридор, який з'єднав залізничні мережі Азербайджану, Грузії й Туреччини), глибоководний морський порт Анаклія тощо. Відзначено високий рівень грузинсько-китайського співробітництва та наголошено на важливості поглиблення двосторонньої взаємодії.

Позитивно оцінюючи аналітичний доробок Є. Саутіна та отримані результати, слід висловити деякі зауваження та побажання.

1. Приділяючи значну увагу проблемам стратегії КНР щодо Чорноморського регіону, автор майже уникає розгляду питань про безпековий компонент, адже Чорноморський регіон – це розгалужена мережа транспортних, енергетичних маршрутів, які мають вирішальне значення для торгівлі і процвітання як регіону, так і країн-партнерів поза його межами. Нестабільність, яка зумовлена анексією РФ Криму, суттєво стримує економічний розвиток і потенціал регіону, який міг би розвиватись за допомогою морської торгівлі, постачання енергоносіїв і ще більшої економічної інтеграції країн-учасників.

2. На нашу думку, експертне дослідження лише виграло б, якби автор звернувся до теми безпеки мореплавства в акваторії Чорного та Азовського морів

після минулорічного листопадового захоплення кораблів ВМС України у Керченській протоці російськими катерами ФСБ і їхніми спецпризначенцями та проаналізував необхідні засоби, які спроможні забезпечити морський простір регіону та свободу пересування на морі.

3. Трапляються у аналітичній записці окремі неточності та несуттєві описки, але вони не пов'язані безпосередньо з темою дослідження.

У висновках дослідник констатує, що політична еліта країн Чорноморського регіону володіє доволі обмеженими знаннями про рівень розвитку сучасного Китаю, китайські регіональні ініціативи, зокрема про формат "16+1". До головних сфер двосторонньої співпраці Китаю з виокремленими чотирма країнами Чорноморського регіону належать сільське господарство, інформаційні технології, космос, транспорт і портова інфраструктура.

Аргументовано, що існують можливості для подальшого конструктивного залучення по лінії КНР-ЄС до Чорноморського регіону. Конкурентною перевагою автор вбачає необхідність більшого співробітництва між чорноморськими державами та Китаєм у сфері туризму, цифрової економіки, відновленої енергетики та використання зелених технологій, а також боротьби з імпортними контрафактними та незаконними товарами.

Висловлено і низку застережень. Зокрема, якщо офіційний Брюссель серйозно ставиться до пріоритету Чорноморського регіону, він має запропонувати програми альтернативного кредитування і більше привнести конкурентного середовища з активно представленими і працюючими китайськими державними компаніями.

Найголовніше, що стосується китайсько-європейських відносин, – Брюссель має продемонструвати більш стратегічне бачення на цьому зовнішньополітичному напрямку. ЄС має бути реалістом щодо середньо- та довгострокової перспективи політики Китаю щодо Європи.

Насамкінець вважаємо за необхідне наголосити, що рецензований експертно-аналітичний матеріал є самостійним завершеним науковим доробком, присвячений ґрунтовному дослідженню зовнішньополітичного вектора Китаю як нового центру сили у світі та у Чорноморському регіоні зокрема. У цілому дослідження написано на високому рівні, виділяється глибиною аналізу, може зробити відповідний внесок у синологічну науку і міжнародні відносини зокрема, дати новий поштовх для роздумів та творчих, наукових доробків.